

ਸਮਾਨਯ ਸਹਿਭਾਵ ਗੁਣ 6 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ :

1) ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਦਰਵ ਵਿਚ ਉਤਪਾਦ, ਵਿਆਏ, ਧਰੋਵਯ ਇਹ ਤਿੰਨ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਅਸੀਤੱਤਵ ਗੁਣ ਹੈ :

2) ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦਰਵ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਪੂਰਨ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰੇ ਉਹ ਵਸਤਤਵ ਹੈ :

3) ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਦਰਵ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਹਾਲਤ ਅਵਸਥਾ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦਰਵਤਤਵ ਗੁਣ ਹੈ ।

4) ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦਰਵ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣੀਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਉਹ ਪ੍ਰੇਮਯਤੱਤਵ ਗੁਣ ਹੈ ।

5) ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦਰਵ ਦੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਮਾਪ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਉਹ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਤਵ ਗੁਣ ਹੈ ।

6) ਜੋ ਦਰਵ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਕਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਅੰਡ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਵੇ. ਉਹ ਅਗੁਰੂਲਘਤਵ ਭਾਵ ਹੈ ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਭਾਵੀ ਗੁਣ :

1) ਗਤੀ ਸਹਾਇਕ (2) ਸਥਿਤੀ ਸਹਾਇਕ 3) ਅਵਗਾਹ ਸਹਾਇਕ 4) ਵਰਤਨ, ਅਧਰਮ, ਅਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦਰਵ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ । (5-9) ਵਰਨ, ਗੰਧ-ਰਗ, ਸਪਰਸ਼, ਮੂਰਤੀ (ਪ੍ਰਦਗਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ) (10-14) ਗਿਆਨ, ਦਰਸ਼ਨ, ਵੀਰਜ, ਸੁਖ ਅਤੇ ਚੇਤਨ (ਜੀਵ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ) (15) ਅਮੂਰਤੀਤੱਤਵ : ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਜੀਵ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਜ ਦਰਵਾਂ ਵਿਚ ਹੈ । (16) ਪ੍ਰਚੇਤਨ (ਜੜ੍ਹਤਾ ਇਹ ਗੁਣ ਜੀਵ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ 5 ਦਰਵਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ।

ਛੇ ਦਰਵਾਂ ਦੇ ਗੁਣ :

1) ਨਿਸ਼ਚੈ ਨਯ (ਵੇਖੋ ਨਯਾਵਾਦ,) ਪਖੋਂ ਸਾਰੇ ਦਰਵ ਪਰਿਣਾਮੀ ਹਨ । ਵਿਵ-ਹਾਰ ਨਯ ਪਖੋਂ ਜੀਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਗਲ ਹੀ ਪਰਿਣਾਮ ਹਨ ।

2) ਛੇ ਦਰਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਜੀਵ ਅਤੇ 5 ਅਜੀਵ ਹਨ ।

3) ਛੇ ਦਰਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਕਾਲ ਦਰਵ ਅਪ੍ਰਦੇਸ਼ੀ ਹੈ ਬਾਕੀ ਪੰਜ ਦਰਵ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਾਲੇ ਹਨ ।

4) ਛੇ ਦਰਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਦਗਲ ਦਰਵ ਰੂਪੀ (ਮੂਰਤਕ) ਹੈ ਬਾਕੀ ਅਰੂਪੀ ਹਨ ।

5) ਛੇ ਦਰਵਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ, ਅਧਰਮ, ਅਕਾਸ਼ ਇਕ ਇਕ ਦਰਵ ਹੈ ਬਾਕੀ ਜੀਵ, ਪ੍ਰਦਗਲ ਅਤੇ ਕਾਲ ਅਨੰਤ ਹਨ ।

6) ਨਿਸ਼ਚੱਨਯ ਤੋਂ 6 ਦਰਵ ਸਕ੍ਰਿਆ (ਅਰਥ ਕ੍ਰਿਆਕਾਰੀ) ਹਨ ਪਰ ਵਿਵਹਾਰ ਨਯ ਤੋਂ ਜੀਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਗਲ ਹੀ ਕ੍ਰਿਆ ਹਨ ਬਾਕੀ 4 ਅਕ੍ਰਿਆ ਹਨ ।

7) ਨਿਸ਼ਚੈ ਨਯ ਤੋਂ 6 ਦਰਵ ਨਿੱਤ ਵੀ ਹਨ, ਅਸਿਤੱਤਵੀ ਹਨ ਪਰ ਵਿਵਹਾਰ ਨਯ ਤੋਂ ਜੀਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਗਲ ਦੋ ਹੀ ਦਰਵ ਅਨਿੱਤ ਹਨ । ਬਾਕੀ ਦਰਵ ਨਿਤ ਹਨ ।

8) ਛੇ ਦਰਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਜੀਵ ਦਰਵ ਕਾਰਣ ਹੈ ਬਾਕੀ ਅਕਾਰਣ ਹਨ ।

9) ਨਿਸ਼ਚੈ ਨਯ ਤੋਂ 6 ਦਰਵ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵ ਦੇ ਕਰਤਾ ਹਨ ਵਿਵ-ਹਾਰ ਨਯ ਪਖੋਂ ਜੀਵ ਦਰਵ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ ਬਾਕੀ 5 ਅਕਰਤਾ ਹਨ ।

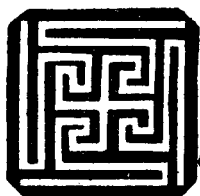
10) ਛੇ ਦਰਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਕਾਸ਼ ਦਰਵ ਹੀ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦਰਵ, ਕੇਵਲ ਲੋਕ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹਨ ।

11) ਛੇ ਦਰਵ ਇਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਗੁਣ ਸਭ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹਨ ।

ਛੇ ਦਰਵਾਂ ਦਾ ਸਵਰੂਪ ਅਰਿਹੰਤ ਨੇ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਦਸਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕ੍ਰਮ, ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਅਲੋਕ

ਜਿਥੇ ਛੇ ਦਰਵ ਹਨ ਉਹ ਲੋਕ ਹੈ ਪਰ ਜਿਥੇ ਕੇਵਲ ਅਕਾਸ਼ ਹੈ ਉਹ ਸਥਾਨ ਅਲੋਕ ਹੈ ।

ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ

ਅਨੇਕਾਂਤਵਾਦ

ਪ੍ਰਮਾਣ-ਨਯ

ਨਿਕਸ਼ੇਪ

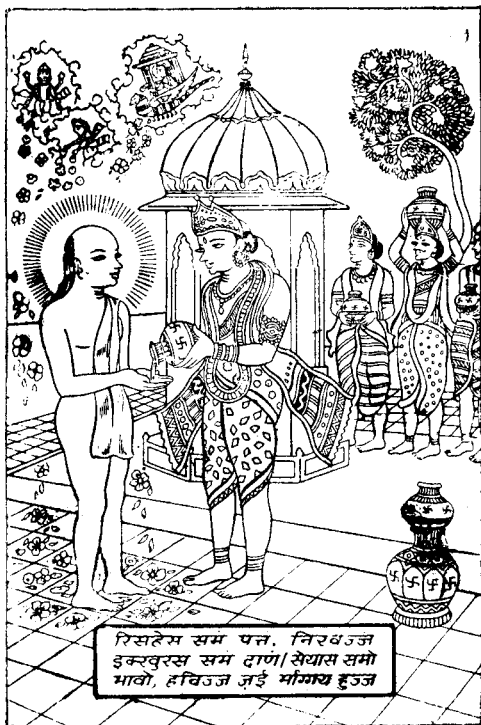
ਆਤਮਾ

ਕਰਮਵਾਦ

ਲੋਕਵਾਦ

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ

ਮੋਕਸ਼

ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣ : ਅਨੇਕਾਂਤਵਾਦ

ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜੇ ਕੋਈ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਉਹ ਅਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹੋਵੇਗਾ 'ਅਨੇਕਾਂਤ'। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਆਦਵਾਦ ਜਾਂ ਸ਼ੱਪਤ ਭੰਗੀ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਜੈਨ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ ਨੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੈਨ ਤੱਤਵ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣ ਤਾਂ ਇਹ ਅਨੇਕਾਂਤ ਵਾਦ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਜੇ ਕੋਈ ਸਮਝ ਲਵੇ ਤਾਂ ਜੈਨ ਧਰਮ, ਦਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਸਮਝਨਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਆਖਿਰ ਇਹ ਅਨੇਕਾਂਤ ਵਾਦ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕੀ ਹੈ? ਜੋ ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਤਮਾ ਵੀ ਹੈ ਅਜ ਧਾਰਮਿਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਆਇਨਸਟਾਈਨ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਾਪੇਖਵਾਦ ਵਝੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿਵਾਈ ਹੈ।

ਅਨੇਕਾਂਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ :

ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਦਵੰਦ ਆਤਮਕ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਚੇਤਨ ਸਤਾ ਵੀ ਹੈ ਅਚੇਤਨ ਵੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਚੇਤਨ ਤੋਂ ਅਚੇਤਨ ਉਤਪਤਿ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਚੇਤਨ ਤੋਂ ਚੇਤਨ ਨਹੀਂ। ਚੇਤਨ ਅਤੇ ਅਚੇਤਨ ਭੂਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੋਹੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸ਼ਰੀਰ ਅਚੇਤਨ ਹੈ ਆਤਮ ਚੇਤਨ ਹੈ। ਦੋਹੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹਨ। ਅਚੇਤਨ ਜੀਵ ਹੈ ਅਚੇਤਨ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਜੀਵ, ਨਿਰਾਕਾਰ, ਮੁਕਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਬੰਧ ਵਿਚ ਫਸੇ, ਜੀਵ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸਾਪੇਖ (ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ) ਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਹਰ ਪਦਾਰਥ ਅਖੰਡ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਧਰਮ (ਗੁਣਾਂ) ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਤਪਾਦ, ਵਿਆਏ ਅਤੇ ਧਰੋਵਯ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਉਤਪਾਦ ਅਤੇ ਵਿਆਏ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਧਰੋਵਯ ਨਿੱਤ (ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ) ਹੈ। ਹਰ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਸਥਿਰਤਾ ਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਇਕ ਰੁਪਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਿਵਰਤਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਰੁਪ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਉਤਰ ਰੁਪ ਵਿਚ ਉਤਪਤਿ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਸਤੂ ਦਾ ਮੂਲ ਸਵਰੂਪ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਸੁਨਿਆਰ ਹਾਰ ਤੜ ਕੇ ਕੰਗਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਤਪਾਦ ਅਤੇ ਵਿਆਏ ਵਿਚ ਸੋਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦ, ਵਿਆਏ ਸਮੇਂ ਮੂਲ ਰੁਪ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵਸਤੂ ਦੀ ਜੋ ਇਹ ਸਥਿਰਤਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿੱਤ, ਧਰੁਵ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਵਤ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪਰਿਆਏ ਤੋਂ ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅਕਾਰ ਜਾਂ ਅਵਸਥਾ ਹੈ।

ਅਨੇਕਾਂਤਵਾਦ ਵਿਚ ਅੰਤ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਧਰਮ। ਵਸਤੂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਸੁਭਾਅ ਜਾਂ ਅਨੰਤ ਧਰਮ ਦਾ ਕਥਨ। ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਵਸਤੂ ਚਾਹੇ ਜੀਵ ਹੈ ਜਾਂ ਅਜੀਵ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਤਪਾਦ, ਵਿਆਏ, ਧਰੋਵਯ ਸ਼ੀਲਤਾ ਹੈ। ਵਸਤੂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧੀ ਦਵੰਦਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਅਨੇਕਾਂਤ ਵਾਦ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂਤ ਵਾਦ ਦੀ ਕਥਨ ਸ਼ੈਲੀ ਸਿਆਦ ਵਾਦ ਹੈ। ਜੈਨ ਅਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਕਈ ਸੁੰਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਹਨ।

ਸਿਆਦਵਾਦ ਵਿਚ ਦੋ ਪੱਖ ਹਨ। ਸਿਆਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਤੋਂ। ਭਾਵ ਸੱਚ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੱਖ ਠੀਕ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਸਰੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪੱਖ ਠੀਕ ਹੈ। ਸੰਕਰਾ ਅਚਾਰੀਆ, ਸਵਾਮੀ ਦਿਆਨੰਦ ਬਾਣੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ, ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿਆਦ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ਾਇਦ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸਿਟੇ ਵਝੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸੰਸ਼ਯਵਾਦ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਜੈਨ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗਲਤ ਹੈ।

ਸਪਤਭੰਗੀ

ਸਿਆਦ ਵਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਵਚਨ ਨੂੰ 7 ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਵਚਨ ਸਾਪੇਖ (ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਤੋਂ) ਹੈ।

- (1) ਸਿਆਦ ਆਸਤੀ :—ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਹੈ।
- (2) ਸਿਆਦ ਨਾਸਤੀ :—ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- (3) ਸਿਆਦ ਆਸਤੀਨਾਸਤੀ :—ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- (4) ਸਿਆਦ ਅਵੱਕਤਯ :—ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਨਾਂ ਆਖਣ ਯੋਗ ਹੈ
- (5) ਸਿਆਦ ਆਸਤੀ, ਸਿਆਦ ਅਵੱਕਤਵਯ :—ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਨਾਂ ਆਖਣ ਯੋਗ ਹੈ।
- (6) ਸਿਆਦ ਨਾਸਤੀ, ਸਿਆਦ ਅਵੱਕਤਵਯ :—ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਨਾਂ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ।
- (7) ਸਿਆਦ ਆਸਤੀ, ਸਿਆਦ ਨਾਸਤੀ ਅਤੇ ਸਿਆਦ ਅਵੱਕਤਵਯ :—ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਨਾਂ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ।

ਪਹਿਲੇ 4 ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੀ ਅੰਤਮ ਤਿੰਨ ਬੋਲ ਹਨ। ਸਿਆਦ ਵਾਦ ਦੀ ਹਾਂ, ਨਾਂ, ਨਾਂ ਆਖਣ ਯੋਗ ਬੋਲ ਵਸਤੂ ਦੇ ਦਰਵ ਖੇਤਰ, ਕਾਲ ਅਤੇ ਭਾਵ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ :

ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਅਨੇਕਾਂਤਵਾਦ ਵਰਗੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਸਤ ਬੋਲ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿਧ ਕਰਾਂਗੇ।

ਇਕ ਪਦਾਰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਸਭ ਦਾ

ਵਰਨਣ ਇਕ ਵਾਰ ਜਾਂ ਇਕ ਹੀ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਕਾਲ ਜਾਂ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਕਥਨ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਸਿਆਦ—ਕਿਸੇ ਪਖੋਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਪੋਤਰਾ ਹੈ, ਭਾਈ ਹੈ, ਪਤੀ ਹੈ, ਮਿੱਤਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

“ਪੁੱਤਰ ਪਖੋਂ ਪਿਤਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਖੋਂ ਉਹ ਪਿਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਾਬੇ ਪਖੋਂ ਪੋਤਰਾ ਹੈ, ਭਾਈ ਪਖੋਂ ਭਾਈ ਹੈ, ਪਤਨੀ ਪਖੋਂ ਪਤੀ ਹੈ ਮਿੱਤਰ ਪਖੋਂ ਮਿੱਤਰ ਹੈ।” ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਇਕ ਹੈ ਪਰ ਹਰ ਪਖੋਂ ਉਸ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੱਖ 2 ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪੱਖ ਸੱਚ ਹਨ। ਜੇ ਪੁੱਤਰ ਆਖੇ ਇਹ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਹੀ ਹੈ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਝਗੜਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਆਖਦਾ, ਹੋਇਆ ਹੋਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਦਾ ‘ਹੀ’ ਆਖਣਾ ਲੜਾਈ ਝਗੜੇ ਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਜੇਹੇ ਸਮੇਂ ਅਨੇਕਾਂਤ ਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਜੱਜ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦਰਸਨ ਸਿਰਫ ‘ਹੀ’ ਤੇ ਖੜੇ ਹਨ। ਸਭ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਖਰੀ ਸੱਚ ਉਸ ਧਰਮ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਸੱਚ ਤਾਂ ਅਸੀਸ ਹੈ। ਉਸ ਸੱਚ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂਤ ਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੈਨ ਧਰਮੀ ਕਦੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਆਖਦਾ ਕਿ ਜੋ ਮੈਂ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਹੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਜੈਨ ਧਰਮੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਖਦਾ ਹੈ “ਜੋ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਵੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ।” ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਏਕਾਂਤ (ਇਕ ਪਾਸੜ) ਚਿੰਤਨ ਹੈ। ਪਰ ਪੱਖ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਅਨੇਕਾਂਤ ਵਾਦੀ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੈ।

ਸ਼ਪਤ ਭੰਗੀ ਸੰਭਾਧੀ ਉਦਾਹਰਨ :

ਸ਼ਪਤ ਭੰਗੀ ਜਾ ਸਿਆਦ ਵਾਦ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਕ ਚੈਲਾ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਆਤਮਾ ਵਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਨਹੀਂ, ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਸਤ ਉੱਤਰ ਸ਼ਪਤ ਭੰਗੀ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

(1) ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਆਤਮਾ ਨਿੱਤ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ : ਆਤਮਾ ਸਦਾ ਬਨਿਆ ਰਹਿਨ ਕਾਰਣ ਨਿੱਤ ਹੈ।

2) ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਆਤਮਾ ਅਨਿੱਤ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ : ਹਾਂ ਆਤਮਾ ਅਵੱਸਥਾਵਾਂ ਪਰੀਵਰਤਨ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਪਖੋਂ ਅਨਿੱਤ ਹੈ।

(3) ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕਿ ਆਤਮਾ ਨਿੱਤ ਅਤੇ ਅਨਿੱਤ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ : ਹਾਂ ਆਤਮਾ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਨਿੱਤ ਅਤੇ ਅਨਿੱਤ ਵੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਅੰਗੂਠੀ ਤੋੜ ਕੇ ਕੁੰਡਲ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਵੀ ਮੂਲ ਸੋਨਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਚਕਰ ਸਮੇਂ ਆਤਮਾ ਦਾ ਮੂਲ ਸਵਰੂਪ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

- (4) ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕਿ ਇਹ ਦੋਹੇ ਗੱਲਾਂ (ਨਿੱਤ ਅਨਿੱਤ) ਅਸੀਂ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ?

ਉੱਤਰ : ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਆਤਮਾ ਅਵਕੱਤਯ ਹੈ ਭਾਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਆਤਮਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । (ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਰਕਾਰ ਆਤਮਾ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ।)

- (5) ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕਿ ਅਵਕੱਤਯ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਨਿੱਤ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ : ਹਾਂ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਵਕੱਤਯ (ਨਾ ਆਖਣ ਯੋਗ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਤਮਾ ਨਿੱਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

- (6) ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕਿ ਅਵਕੱਤਯ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅਨਿੱਤ ਵੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ : ਹਾਂ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਵਕੱਤਯ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਨਿੱਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

- (7) ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕਿ ਅਵਕੱਤਯ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਨਿਤ-ਅਨਿੱਤ ਵੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ : ਹਾਂ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਵਕੱਤਯ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਿੱਤ ਅਨਿੱਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਪਦਾਰਥ ਸਵੈ ਦਰਵ, ਸਵੈ ਖੇਤਰ, ਸਵੈ ਕਾਲ, ਸਵੈ ਭਾਵ, ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਭ ਇਹ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰ ਦਰਵ, ਪਰ ਖੇਤਰ, ਪਰ ਕਾਲ, ਪਰ ਭਾਵ ਪਖੋਂ ਅਸਤ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਕ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਸਤ ਅਤੇ ਅਸਤ ਹੋਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ।

ਜੇਨ ਅਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂਤ ਵਾਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸੱਤ ਅਨੇਕਾਂ ਦਾ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੱਤ ਅੰਨੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਥੀ ਆ ਗਿਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਡ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਲਿਆ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੋਰ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ । ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਹਿਸ ਕਰਨ ਲਗੇ । ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਹੈ "ਹਾਥੀ ਮੁਸਲ ਵਰਗਾ ਹੈ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਅਕਾਰ ਨਾਲ ਆਖਦਾ ਹੈ । ਉਥੇ ਇਕ ਅੱਖ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਅਨਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ "ਕਿਉਂ ਝਗੜਦੇ ਹੋ । ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਸੱਚ ਆਖਦੇ ਹੋ । ਹਾਥੀ ਸੁੰਡ ਪਖੋਂ ਮੁਸਲ ਵਰਗਾ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਛੋਹ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦਾ ਨਿਰਣੈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ । ਇਹ ਅੱਖ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਨੇਕਾਂਤਵਾਦ ਹੈ । ਅੰਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਏਕਾਂਤਵਾਦੀ ਮੱਤ ਹਨ । ਜੋ ਹੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹਨ । ਅਨੇਕਾਂਤਵਾਦੀ ਵੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹੈ ।

ਨਿਕਸ਼ੇਪ

ਇਕ ਹੀ ਅਰਥ ਨੂੰ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਿਕਸ਼ੇਪ ਹੈ। ਇਕ ਹੀ ਨਾਂ, ਅਲਗ ਅਲਗ ਪਦਾਰਥਾਂ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ (1) ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਂ ਰਾਜਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (2) ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਰਾਜਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। (3) ਕਦੇ ਕਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਹੀ ਰਾਜਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ 'ਇਹ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਸਵਾਇਆ ਰਾਜਾ ਹੈ।' (4) ਅਸਲ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਰਾਜਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੇਵਲ ਨਾਂ, ਸ਼ਕਲ ਜਾਂ ਕਾਰਣ ਦਰਵ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਰਾਜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੈਨ ਆਗਮ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਥਾਪਨਾ ਨੂੰ ਨਿਕਸ਼ੇਪ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਵਸਤੂ ਦੇ ਘਟੇ ਘਟ ਚਾਰ ਨਿਕਸ਼ੇਪ ਜਰੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :—

(1) ਨਾਮ ਨਿਕਸ਼ੇਪ :—ਕੇਵਲ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨਾਂ ਇੰਦਰ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਜਾਂ ਕਿਸੇ 'ਅਜੈਨ' ਦਾ ਨਾਂ ਜੈਨ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਨਾਮ ਨਿਕਸ਼ੇਪ ਹੈ।

(2) ਸਥਾਪਨਾ ਨਿਕਸ਼ੇਪ :—ਅਸਲ ਆਦਮੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ, ਚਿੱਤਰ ਜਾਂ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਫੋਟੋ ਵਿਚ ਅਸਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਖਨਾ, ਇਹ ਤੀਰਥੰਕਰ ਦੀ ਫੋਟੋ ਹੈ ਜਾਂ ਨਕਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਖਣਾ 'ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਹੈ'।

(3) ਦਰਵ ਨਿਕਸ਼ੇਪ :—ਕਦੇ ਕਦੇ ਭੂਤ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਕਾਲੀਨ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਵ ਨਿਕਸ਼ੇਪ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮਰੇ ਹੋਏ ਰਾਜਾ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਖਣਾ 'ਇਹ ਰਾਜਾ ਹੈ'। ਖਾਲੀ ਘਿਓ ਦੇ ਘੜੇ ਨੂੰ 'ਘਿਓ ਦਾ ਘੜਾ ਆਖਣਾ'।

(4) ਭਾਵ ਨਿਕਸ਼ੇਪ :—ਨਾਉਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਅਰਥ, ਭਾਵ ਵਸਤੂ ਦੀ ਜਿਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਭਾਵ ਨਿਕਸ਼ੇਪ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਧਰਮ ਰੂਪੀ ਤੀਰਥ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਤੀਰਥੰਕਰ ਆਖਣਾ, ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨੌਕਰ ਆਖਣਾ। ਸਾਧੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਾਧੂ ਆਖਣਾ, ਇਹ ਭਾਵ ਨਿਕਸ਼ੇਪ ਹੈ।

ਲੋਕਵਾਦ

ਜੋ ਆਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਵਰਗ, ਨਰਕ, ਪਸ਼ੂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੋਨੀ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਫੁਟ ਲੋਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਘੁੰਮਨ, ਫਿਰਨ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ, ਜਗਤ ਲਈ ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਲੋਕ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਜੋ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਜਿਥੇ 6 ਦਰਵ ਹਨ ਉਹ ਲੋਕ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਇਕੱਲਾ ਅਕਾਸ਼ ਦਰਵ ਹੈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦਰਵ ਨਹੀਂ ਉਹ ਅਲੋਕ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਇਹ 6 ਤੱਤਵ ਹਨ ਉਥੋਂ ਤਕ ਲੋਕ ਹੈ। ਜੀਵ ਅਤੇ ਪੁਦਗਲ ਲੋਕ ਵਿਚ ਹਨ ਅਲੋਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਜੈਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਖੋਂ ਲੋਕ ਸੀਮਾ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰ ਅਲੋਕ ਅਸੀਮ ਹੈ।

ਲੋਕ ਦਾ ਆਕਾਰ

ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗ ਹਨ।

1) ਉਰਧਵ ਲੋਕ 2) ਮੱਧ ਲੋਕ 3) ਅਧੋ ਲੋਕ

ਤਿੰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 14 ਰੱਜੂ ਹੈ। ਚਾਰੇ ਗਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਰਧਵ ਲੋਕ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 7 ਰੱਜੂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਘਟ ਹੈ। ਮੱਧ ਲੋਕ 1800 ਪਰਿਮਾਨ ਯੋਜਨ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਧੋ ਲੋਕ 7 ਰੱਜੂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ।

ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਲੋਕ ਰਤਨ ਪ੍ਰਭਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਛੱਤ ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮੇਰੂ ਪਰਬਤ ਹੈ। ਮੇਰੂ ਪਰਬਤ ਦੇ ਹੇਠ ਗਾਂ ਦੇ ਬਨ ਦੀ ਤਰਾਂ 8 ਰੁਚਕ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੁਚਕ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ 900 ਯੋਜਨ ਹੇਠ ਤੇ 900 ਯੋਜਨ ਉਪਰ ਕੁਲ 1800 ਯੋਜਨ ਉਚਾਈ ਵਾਲਾ ਤਿਰਛਾ ਮਨੁੱਖ ਲੋਕ ਹੈ।

ਸੁਮੇਰ ਪਰਵਤ

ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੰਡਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਮੇਰੂ ਪਰਵਤ ਹੈ। ਜੋ ਖੰਭੇ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਚੋੜ੍ਹਾ ਹੈ ਉਪਰ ਤੋਂ ਘਟ ਚੋੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਬਤ ਦੀ ਉਚਾਈ 100000 ਯੋਜਨ ਹੈ। ਇਸ ਇਕ ਲੱਖ ਯੋਜਨ ਵਿਚੋਂ 1000 ਯੋਜਨ ਜਮੀਨ ਹੇਠਾਂ ਹੈ 99000 ਯੋਜਨ ਉਪਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ $10090\frac{1}{2}$ ਯੋਜਨ ਚੋੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਜਮੀਨ ਤੋਂ

10000 ਯੋਜਨ ਚੌੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਿਖਰ ਤੇ 1000 ਯੋਜਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਉਰਧਵ ਲੋਕ

ਮੱਧ ਲੋਕ ਤੋਂ 900 ਯੋਜਨ ਉਪਰਲਾ ਹਿਸਾ ਉਰਧਵ ਲੋਕ ਹੈ । ਇਥੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ । ਇਸੇ ਨੂੰ ਆਮ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਵਰਗ ਲੋਕ ਜਾਂ ਦੇਵ ਲੋਕ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲੋਕ (ਸਰਵਾਰਥ ਵਿਮਾਨ) ਤੋਂ 12 ਯੋਜਨ ਉਪਰ ਸਿਧ ਸ਼ਿਲਾ ਹੈ ਜੋ 45 ਲੱਖ ਯੋਜਨ ਲੰਬੀ ਅਤੇ 45 ਲੱਖ ਯੋਜਨ ਚੌੜੀ ਗੋਲਾ ਅਕਾਰ ਹੈ । ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਹਿਸੇ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਮੋਟਾਈ 8 ਯੋਜਨ ਹੈ ਜੋ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਮੱਖੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹੀ ਪਤਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਸਿਧ ਸ਼ਿਲਾ ਦਾ ਅਕਾਰ ਉਲਟੇ ਛੱਤਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਯੋਜਨ ਉਪਰ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਲੋਕ ਅੰਤ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਭਾਵ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਕੋਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਹੋ ਲੋਕ ਦਾ ਸਿਰਾ ਹੈ । ਇਸ ਯੋਜਨ ਉਪਰ ਕੋਹ ਦੇ $1/6$ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਸਿੱਧ ਆਤਮਾ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ ।

ਉਰਧਵ ਲੋਕ ਵਿਚ ਵੈਮਾਨਿਕ ਦੇਵਤੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਦੇਵਤੇਆਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਭੇਦ ਹਨ ।

1] ਕਲਪੋਉਤਪਨ 2] ਕਲਪਾਤੀਤ । ਇਹ ਭੇਦ ਵੈਮਾਨਿਕ ਦੇਵਤਾਵਾਂ ਦੇ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵ ਲੋਕ ਵਿਚ ਇੰਦਰੀ ਆਦਿ ਪਦਵੀਆਂ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਲਪ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 12 ਹੈ । ਕਲਪ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਲਪ ਉਪਨ ਆਖਦੇ ਹਨ । 12 ਕਲਪਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ 9 ਗਰੇਵਕ ਅਤੇ 5 ਅਨੁਤਰ ਵਿਮਾਨ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਕਲਪਾਤੀਤ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਕਲਪਾਤੀਤ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਵਾਮੀ ਸੇਵਕ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ । ਸਾਰੇ ਇੰਦਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਹਿਮਿੰਦਰ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਧਰਤੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਲਈ ਕਲਪ ਉਪਨ ਦੇਵਤੇ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਲਪਾਤੀਤ ਨਹੀਂ । ਉਰਧਵ ਲੋਕ ਵਿਚ ਵੈਮਾਨਿਕ ਦੇਵ ਹਨ ਤਿਰਛੇ ਲੋਕ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਜੋਤਸ਼ੀ ਦੇਵਤਾ ਹਨ । ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਵਾਅਬਿਅੰਤਕ ਦੇਵਤਾ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਅਧੇ ਲੋਕ ਵਿਚ ਭਵਨ ਪਤੀ ਅਤੇ ਬੋਝੇ ਜੇਹੇ ਵਾਣਸਿਅੰਤਰ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਭਵਨਪਤਿ ਦੇਵਤਾ

ਭਵਨਪਤੀ ਦੇਵਤਾ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਹਨ ।

- 1) ਅਸੁਰ ਕੁਮਾਰ 2) ਨਾਗ ਕੁਮਾਰ 3) ਵਿਦੁਤ ਕੁਮਾਰ 4) ਸੁਪਰਨ ਕੁਮਾਰ
5) ਅਗਨੀ ਕੁਮਾਰ 6) ਵਾਯੂ ਕੁਮਾਰ 7) ਸਤਨ ਕੁਮਾਰ 8) ਉੱਦਧੀ ਕੁਮਾਰ
9) ਦੀਪ ਕੁਮਾਰ 10) ਦਿਕ ਕੁਮਾਰ ।
10 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਿਯੰਗ ਜੀਵਕ ਦੇਵ ।

- 1) ਅਨ 2) ਪਾਨ 3) ਸ਼ਯਨ 4) ਵਸਤਰ 5) ਪ੍ਰਸ਼ਪ 6) ਫੁੱਲ